

Laatdienst zondag 5 oktober 2025

Jaarthema: Vromen van vroeger en nu: heiligen of herrieschoppers?
Abel Herzberg

Voorganger: Gonny Loman

Inleiding

Vromen van vroeger en nu: heiligen of herrieschoppers? Het jaarthema van dit seizoen.

Wat betekent eigenlijk vroom? Als ik het woordenboek er op nasla staat er als eerste betekenis:

dapper, en flink. U wel bekend waarschijnlijk uit het lied: *Berg op Zoom, houdt u vroom.*

Pas later is vroom ook: deugdzaam, godsvruchtig. In de psalm van vandaag, Psalm 12, wordt *vroom* verbonden met recht en rechtvaardigheid. Al deze betekenissen zijn aan de orde deze morgen met als voorbeeld daarin Abel Herzberg, schrijver en advocaat, zoon van Russisch Joodse vluchtelingen, overlever van de concentratiekampen in de Tweede Wereldoorlog. Dat lijkt me genoeg stof om van in verwarring te raken in de wereld van nu. Is er toch een richting te vinden, een weg uit de duisternis, de onzekerheid? En kan de Bijbel, kan het geloof troost bieden, en uitzicht?

Overweging:

Vele woorden hoorden we, niet altijd gemakkelijk, ze schuren behoorlijk. Psalm 12 zongen we ook nog eerder in de vrije vertaling van Oosterhuis; *Onkreukbare woorden, waar ben je?*

We luisterden naar de verwoording ervan door Gabriël Smit, uitgegeven in 1975.

De vromen van vroeger zijn er niet meer... Dacht u ook 'eigenlijk is er nog niets veranderd?' Zo actueel zijn deze woorden. Maar ook de woorden van de psalm, in de Bijbel, in de verschillende vertalingen, zijn nog steeds confronterend: luister maar: *Red ons eeuwige, de vromen verdwijnen, trouw wordt schaars bij het mensengeslacht; onoprecht spreekt de mens tot zijn naaste, sluw van lippen, dubbel van hart.* En zo gaat het nog even door. Hoe moet ik die woorden verstaan? Durf ik ze werkelijk te horen, tot me door te laten dringen of zoek ik alleen maar mijn eigen gelijk?

In alle vertalingen is Psalm 12 is geschreven in de toonsoort van de verontwaardiging om het onrecht dat maar niet wil verdwijnen. Of is het onrecht eigen aan de mens, zal het nooit verdwijnen? Dat weiger ik toch te geloven! Dat het niet goed gaat met het mensen geslacht, zoveel is wel duidelijk, en de psalm verwoordt dat. De echte vrome, de chassied, sterft uit en de ware wetsbetrachting wordt schaars. Het is een sombere psalm, die twaalfde, want weliswaar klaart het nog even op, klinkt er in het middengedeelte nog hoopvolle taal, maar aan het slot blijkt er niets te zijn veranderd; niets dan vileinigheid, de booswichten gaan hun florissante gang. Als er al geloofstaal klinkt in dit gedicht, dan is het wijze van tegenstem, de tegenstem van de Eeuwige. Die spreekt klare taal, heldere woorden, stralend als gezuiverd zilver. De aarde is een smeltkroes, de woorden van de Eeuwige doorstaan de proef. En die woorden, die taal, het wordt in verband gebracht met de passie voor recht, met opstand tegen onrecht, de afschuw van de onderdrukking. De behoeftigen, de armen, zuchten en dat is wat de Eeuwige ertoe brengt om te zien, te horen, naar al zijn mensen in verdrukking, in oorlog, in nood, op de vlucht. Niet een almachtige die roept om eerbied, maar een god die vraagt om open ogen, dat ik niet wegkijk, m'n kop in het zand steek, maar opsta voor recht en rechtvaardigheid. Deze obsessie met het recht, die passie die compassie is, doortrekt het eerste 'Oude' Testament. Niet de schoonheid, niet boven de werkelijkheid uit, niet het absolute nee dat de geschiedenis ontkent. Maar een besmeurd ja, betrokkenheid, vuile handen, de Eeuwige is een rebel, niet een aandeelhouder in de firma Kracht, Macht en Majesteit.

Wat betekent dat voor de mens die luistert naar dit woord uit de schrift en daar troost en hulp zoekt in donkere tijden. Geloof, luisteren naar de schrift is nooit anoniem, nooit zonder consequenties.

Religie, geloven is steeds uiterst persoonlijk. Het is enerzijds de zijde van de Eeuwige, die een beroep op mij doet, dat heet *gebod*. Het is anderzijds, ik die een beroep op de Eeuwige, en dat heet *gebed*.

En dan kom ik bij Abel Herzberg, was hij een vrome in de zin van de Psalm? In de periode waarin hij leefde waren het ook donkere tijden. In 1934 voorvoelt hij als een van de eerste Europese intellectuelen waar de geschiedenis naar toe dreigt te gaan.

En in 1943 al zal hij zijn gelijk met eigen ogen aanschouwen in kamp Westerbork, en een jaar later in Bergen-Belsen. Hij maakt mensonterende toestanden mee,

die herinneringen zullen hem nooit meer verlaten. Zo ook de herinnering aan de glimmende laarzen van Adolf Eichmann, die trots als en pauw een inspectiebezoek aflegt. Herzberg ziet hem paraderen en begrijpt dat er maar weinig voor nodig is om keurige huisvaders te veranderen in overtuigde criminelen. Dat is ook wat Herzberg zijn vele hoorders voorhoudt tijdens lezingen die hij veelvuldig geeft na de tweede wereldoorlog. Het leven is niet simpel, niet zomaar te verdelen in goed en kwaad. Hij weet van het kwaad, maar ook hoe broos de lijn is. In zijn gehoor zitten vaak overlevers,

net als hij. Bij toeval niet vermoord. "Meneer Herzberg," vraagt een vrouw, "wat moeten wij doen om te voorkomen dat onze kinderen weer slachtoffer worden?"

Zijn antwoord luidt: "Dat is het probleem niet mevrouw. Het probleem is hoe wij kunnen voorkomen dat onze kinderen beulen worden." Indrukwekkende woorden van een man die dit zegt, en nog niet zo gek lang na de oorlog.

Dit antwoord getuigt van een ruime geest, hij plaats het kleine in het grote, het particuliere in het algemene, kijkt over zijn eigen grenzen heen. Hij weet dat hij een standpunt inneemt dat hem niet in dank zal worden afgenomen; vanuit een mensbeeld dat ook voor hemzelf confronterend is.

Hij zegt tegen deze vrouw: de mens is een mens, laten we dat onder ogen zien. Misschien zit er een beul in u in mij – én in onze kinderen. Lijden maakt de mens niet moreel superieur aan de ander.

Herzberg plaats zichzelf niet buiten de verderfelijke die hij alom aanwezig acht en het nazisme heeft mogelijk gemaakt. In die zin is hij een herrieschopper en vrome te gelijk...

Zijn antwoord op de vraag, hoe te vermijden slachtoffer te worden, draait hij om in de vraag hoe te voorkomen beul te worden. Bezigt met nadenken over Abel Herzberg, in samenhang met het jaarthema, greep me dit antwoord het meest aan. In de wereld van nu kan ik me niet verstoppen. Gisteren nog las ik in Trouw een essay van Ramsey Nasr, dichter en schrijver. In Brussel kreeg hij zaterdag de Ark-prijs 2025, van het vrije woord. Het raakte me diep, het verwarde me, en het troostte me ook. Er zijn ook nu nog mensen die herrie schoppen, profeteren tegen onrecht, tegen onverschilligheid en wegstijven.

Er gebeuren vreselijke dingen in de wereld; in het Midden Oosten; in Gaza, in Israël, in Afrika, in Oekraïne... Antwoorden zijn niet zo maar te geven. Er zijn geen simpele oplossingen; en de geschiedenis is niet schuldeloos.

Herzberg was een gelovig mens, de gedachte aan God was hem vertrouwd, maar hij was geen fundamentalist, geloof, religie was voor hem geen vaste grond, geen rots, maar juist vertrouwen, een opvallend groot vertrouwen, dat hij je niet kan uitleggen.

Hij durfde te vallen, hij schuwt grote woorden, en moedigt me aan in de kunst van het vallen en vertelt me dat ik goed zal terechtkomen ook al weet ik niet waarin en waarop.

Het verhaal van Herzberg uit Amor Fati illustreert zijn manier van denken en doen. Het gaat er om dat iets mag en iets niet mag. Heel fundamenteel, geen uitvluchten bedenken om toch iets goed te praten wat niet goed te praten is. Dat vraagt moed, durf en vooral openheid van geest.

Of zoals het evangelie zegt: wie onder u groot wil worden, moet dienaar zijn, niet de heersers van de wereld die met ijzeren vuist regeren, niet de schreeuwers om eigen gelijk, maar onder ogen zien dat recht en gerechtigheid een ootmoedige houding vragen, en zelfreflectie.

Herzberg deed dat en daarom bewonder ik hem ook.

En ondertussen blijf ik me vasthouden aan woorden uit de schrift, woorden van Psalm 12:

*Gods woord, is geen woord als van mensen.
Het is bevochten, gelouterd in wanhoop en moeten aanzien,
In dulden, hopen, vergeven.
Gods woord doet, het wijkt voor geen wereld.
Ooit zal opdagen Uw waarheid,
voor ons werd uw Schriftwoord geschreven,
een handschrift van licht aan de hemel.*

Zo moge het zijn.

Tafelgebed met acclamatie: O, Heer God, erbarmend genadig (t. H. Oosterhuis / m. A. Oomen)

Onze Vader in de hemel, die uw zon doet opgaan en uw regen zendt over mensen kwaad en goed: gezegend om uw Naam: 'Ik zal er zijn'. Gij die alleen voor en met ons zijt zolang wij zijn voor mensen en met mensen.

Gezegend Gij, dit uur van ons leven, deze dag die Gij ons geeft om allen die U kennen en eren al doende gerechtigheid die in hun midden de vreemdeling eren, zicht ontfermen over hun naaste, recht doen de armen.

acclamatie: O, Heer, God...

Gezegend zijt Gij tegen de overmacht der feiten in, om zwakheid die kracht wordt, om naamloze mensen, vervolgd, voortvluchtig, ten dode gefolterd, maar die aan U vasthouden en aan uw Koninkrijk, dat het komen zal.

Gezegend zijt Gij om allen die uitzien naar de Stad met fundamenten, naar een beter vaderland dan dit, daarom schaamt Gij u niet hun God genoemd te worden
gezegend zijt Gij om het brood dat wij eten en dat wij nog leven tot op vandaag

acclamatie: O, Heer, God...

Gezegend zijt Gij om Jezus van Nazareth, die ten einde toe uw weg gegaan is: In de nacht van overlevering toen Hij al wist dat Hij lijden moest en sterven zou het brood gebroken heeft en uitgedeeld: neemt en eet, heeft Hij gezegd, dit is voor u mijn lichaam.
Ook de beker heeft Hij ons gereikt: kunt Gij de beker drinken, die ik drinken moet? heeft Hij gezegd.
Drinkt dan, tot mijn gedachtenis, deze beker van een nieuw verbond met alle mensen, dat wij elkaar behoeden en doen leven.
Gij die ons hebt geroepen, doe ons toebehoren aan elkaar. Dat wij niet losgeslagen leven buiten uw bereik, bescherm ons tegen onszelf. Dat wij volharden in aandacht, dat ons niet begeeft de kracht tot liefde.

acclamatie: O, Heer, God...

Nodiging:

U bent allen genodigd aan deze tafel, aan de tafel van de liefde. We breken en delen als teken van hoop en geloof dat een nieuwe wereld komen zal, waar brood, liefde en vrede is, genoeg voor allen. Komt, (maar voel u niet verplicht) ziet, alle dingen zijn gereed.

Delen van brood en wijn

Voorbeden

Eeuwige Levende, wij, hier gekomen vanuit de waan van de dag, en de storm van de tijd, en vanuit de onrust van ons eigen hart, hier gekomen om de weg te weten, het hoofd weer op te heffen en de rug te rechten, om nieuwe adem te vinden, en een nieuw lied.

Zie hier uw mensen, kandelaars voor uw licht, waar duisternis toeslaat, zangers voor uw lof, door de tranen heen, bidders om uw gerechtigheid, tegen de klippen op.

Dat uw oog op ons rust, dat uw hart is bij de ademloze en de verstikte, bij de kleine, verduisterde mensen, dat uw hand heel onze wereld draagt en bewaart.

Wij bidden U, ontferm U over de wereld, ontferm U over het leven, ontferm U over ons.

Zo bidden wij...

Eeuwige, Levende, voor uw aangezicht gedenken wij, al uw vermoorde mensen, alle gedoden in oorlog na oorlog, de ontelbaren uit alle volkeren, alle gemartelden, vermisten, slachtoffers van onafzienbare rampen, alle verworpenen der aarde.

Wij bidden U voor allen die leven onder dreiging van terreur en oorlog op zoveel plekken in de wereld.

Dat wij ooit zullen zien wat wij hopen: het einde der martelingen aan mensen en dieren bedreven, een wereld die overall veilig is voor vrouwen en kinderen, dat wij volharden in zulke verlangens.

Dat wij tot inkeer komen en bereid zijn mee te werken aan een andere wereldorde waarin niet langer het recht van de sterkste regeert.

Dat onze ogen opengaan voor die flitsen van een nieuwe aarde die ook te zien zijn.

Dat wij vindingrijk worden en zelfs de kleinste kansen leren benutten om vrede te stichten, recht te doen.

Zo bidden wij...

Eeuwige, Levende, wij bidden om uw licht en woord in een wereld die ons verward, ons onzeker maakt en beangstigt. Woorden en daden van onverdraagzaamheid. Dat wij zicht houden op recht en rechtvaardigheid, dat we niet verharderen, haten, onverschillig worden.

Wij bidden om barmhartigheid en wijsheid bij bestuurders en leiders in de wereld, om ruimhartigheid, inzicht en gastvrijheid, dat niet eigenbelang voorop staat, maar dat we durven delen.

In onze eigen kring zijn er mensen die ons gebed nodig hebben. Mensen die we missen, U God kent hun namen, U hoort.

We brengen voor U, Eeuwige, de gedachten en gebeden opgeschreven ... (voorbedeboek) en alles wat nog geen woorden heeft brengen we voor U, ons stamelen en stotteren, ons zuchten, ons zwijgen, U hoort.

In de stilte brengen we voor U wat geen ander voor ons zeggen kan. Gedenken we de namen van hen die wij in uw handen leggen, die Gij bewaart.

Ons lief, ons leed, onze dank. In de stilte weten wij het gehoord bij U

(stil gebed)

Zo bidden wij...

Eeuwige, Levende, hoor ons gebed, Ook als wij bidden:

Onze Vader, die in de hemel zijt,

...